

zaboru, jak i w dwudziestoleciu międzywojennym stanowiły instytucje najbardziej wpływające na kulturę duchową mieszkańców regionu (s. 189).

Zauważa się, że szczególnym, częstym zjawiskiem w kulturze życia codziennego Kaszubów jest ich wielojęzyczność. O wielojęzyczności i wielokulturowości świadczy m.in. fakt, że niewiele jest dokumentów notarialnych po 1870 r. pisanych po polsku i niemiecki, mimo że można było do 1920 r. żądać urzędowego tłumaczenia. W tym czasie poza Kościółem językiem urzędowym był wszędzie niemiecki, w świątyni obok łaciny polski, a także niemiecki, a w domu kaszubski i często jeszcze regionalna odmiana niemieckiego – *plattdeutsch*, język codzienny Niemców nad Bałtykiem. Te dwa ostatnie języki miały charakter bardziej rodzinny (s. 190).

Odwolując się do ustaleń badawczych etnografów oraz wspomnień przedstawicieli społeczności kaszubskiej analitycznie zaprezentowano obrzędowość, m.in. święta, odpusty, jarmarki, zapusty, rzeczywistość kulinarną, specyfikę odżywiania się, życie religijne, itp.

Interesujące studium dotyczy pochodzenia nazw, nazwisk, przezwisk – ragadel w przestrzeni kaszubskiej. Charakteryzując rodzinę podkreśla się, że bez rodziny byłby on czym, bezdomnym wędrowcem, zawsze niepewnym swego losu, a szczególnie w ostatnich dniach życia, co stanowi przedmiot szczególnej troski. W zakresie kontaktów i znajomości silne były związki rodzinne, o czym przekonują zapisy ślubów, chrztów. Rzadkością były związki z przybyszami, którzy wtapiali się w lokalną społeczność, utożsamiając się z nią całkowicie. Wyjątkową społeczność stanowili Żydzi, którzy starali się zachowywać swą odrębność, co prowadziło do konfliktów (s. 328).

W kulturze kaszubskiej specyficzną rolę pełni tabaka. Jej poświęcano nawet pieśni. Wskazuje się, że każdy Kaszub musi mieć dobrą tabakę *Inaczej koniec z Kaszubami, giń Polsko, przepadnij Europo!* (s. 452). Podkreśla się w wykładzie, że kształtowanie ideału Kaszuby i obrazu Kaszubów dokonuje się głównie w szkole i rodzinie oraz przez media. Wszyscy twórcy kolejnych obrazów i współtwórcy rzeczywistości wyrastają najpierw w rodzinie.

W refleksji uogólniającej można stwierdzić, że prezentowana książka jest ważnym studium, ukazującym odrębność kulturową Kaszub i Pomorza. Jej wartość zawiera się przede wszystkim w: 1. Zarysowaniu problemu z punktu widzenia antropologii, a przede wszystkim etnografii; 2. Zaprezentowaniu analitycznym systemu wartości kulturowych, na bazie starannie zgromadzonych materiałów źródłowych znajdujących się często w zbiorach prywatnych osób związanych z Kaszubami; 3. Dostarczeniu bogatego materiału ilustracyjnego, korespondującego z prezentowanym w książce wykładem; 4. Zgromadzeniu i zaprezentowaniu oryginalnych materiałów o bogactwie kultury kaszubskiej i pomorskiej; 5. Wpisaniu wiedzy etnograficznej o Kaszubach w kontekst poznawczy odnoszący się do polskiej rzeczywistości kulturowej oraz współczesnych wyzwań generowanych przez instytucje Unii Europejskiej.

Andrzej Chodubski

Andrzej Gąsiorowski, Krzysztof Steyer, *Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”*, Wydawnictwo „Oskar”, Gdańsk 2010, ss. 504.

Szczególną rzeczywistość w rozpoznawaniu postaw, zachowań, działań społeczno-politycznych stanowi konspiracja. Instytucja ta znana jest od zarania tworzenia się struktur organizacji życia społeczno-politycznego. Pod wpływem postępu naukowo-technicznego, wzrostu świadomości kulturowej społeczeństw zdobywa coraz większą siłę i zakres funkcjonowania. Dużą nośność zdobyła w czasie II wojny światowej.

Rozpoznawanie jej w przestrzeni pomorskiej jest niezwykle złożonym wyzwaniem badawczym, co wynika z wielu okoliczności, zwłaszcza z dziedzictwa kulturowego (pogranicza polsko-niemieckiego), związków genealogicznych (polsko-kaszubsko-niemieckich), polityki germanizacyjnej (konsekwentnego eliminowania śladów polskości w tej przestrzeni kulturowej). Z uznaniem należy zatem odnieść się do podjęcia próby monograficznego ukazania działalności konspiracyjnej, urzeczywistnianej w wymiarze instytucjonalnym Tajnej Organizacji

Wojskowej „Gryf Pomorski”. W recepcji społecznej organizacja ta budzi duże emocje. Różnie postrzegane są postawy i zachowania jej przywódców. Rzeczywistość ta wykorzystywana była przez instytucje ideologiczne po II wojnie światowej.

Zasadniczy wkład o organizacji poprzedza starannie przygotowany pod względem metodycznym *Wstęp*. Wskazuje się w nim na złożoność objaśnienia postaw, zachowań, uczestników pomorskiego życia konspiracyjnego oraz ich opisu oraz objaśnienia. Podkreśla się, że *trudno bowiem wskazać inną organizację z okresu drugiej wojny światowej, wokół której niemal do dnia dzisiejszego występuje tyle emocji i o której z takim zaangażowaniem mówi się w środkach masowego przekazu* (s. 5).

Dokumentowanie poznawcze różnych ogniw działalności „Gryfa Pomorskiego” rozpoczęło się w 1944 r. Dwaj oficerowie Armii Krajowej Alfons Jarecki i Henryk Gruetzmacher na polecenie władz polskich w Londynie przygotowali charakterystykę organizacji. Henryk Gruetzmacher przedstawił ją w formie raportu, pt. *Obecna sytuacja organizacji TOW „Gryf Pomorski”* a Alfons Jarecki – *Sprawozdanie z działalności Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski” od założenia w sierpniu 1941 r. do marca 1943 r.* W 1944 r. przygotowali raporty o działalności inni uczestnicy konspiracji.

W nowej rzeczywistości politycznej, tj. po zakończeniu II wojny światowej podejmowali próbę zarysowania działalności organizacji różni autorzy, w tym uczestnicy walki konspiracyjnej. Dostarczali o niej nierzadko sprzecznych informacji. Autorzy studium zauważają, że *im większy był dystans czasowy od tamtych wydarzeń, tym więcej powstawało zniekształconych lub nawet całkowicie fałszywych przekazów pisanych przez członków „Gryfa” lub osoby podszycujące się pod członków tej organizacji. Część tych zniekształceń była wynikiem naturalnych procesów, jakim poddana jest ludzka pamięć, kiedy po wielu latach zacierają się w niej różne szczegóły, niekiedy nawet niezwykle istotne. W pamięci pozostają najczęściej wydarzenia związane z dużymi emocjami np. momentem aresztowania, śledztwem czy pobyt w obozie koncentracyjnym* (s. 11–12).

Wskazuje się, że negatywna ocena „Gryfa Pomorskiego” trwała do 1956 r. Nowe spojrzenie na organizację zaczęło się ujawniać pod wpływem ukazania się artykułu Izabeli Trojanowskiej i Jana Piepki, opublikowanego w czerwcu 1956 r. na łamach *Po prostu*. Oficjalnie zaczęto dyskutować o organizacji, a w tym stawiać fundamentalne pytania: *Co to był „Gryf Pomorski”?* Przy tym pojawiały się oskarżenia wobec wielu działaczy tej organizacji o działalność agenturalną, m.in. Aleksandra Arendta (s. 25).

We *Wstępie* wskazuje się na bazę źródłową, pozwalającą na ukazanie działalności organizacji. Zwraca się uwagę na problem wiarygodności wielu materiałów, a w tym pozyskanych od uczestników działalności konspiracyjnej. Podkreśla się przy tym, że w prezentowanej pracy nie wyczerpuje się całości problematyki mimo że jest to próba monograficznego zarysowania obrazu działalności „Gryfa Pomorskiego” (s. 35).

Prezentację problemu ujęto w 9 rozdziałach, zatytułowanych kolejno: I. Wokół genezy organizacji, II. Rozwój organizacyjny, struktura i obsada personalna, III. Działalność konspiracyjna, IV. Partyzantka, V. TOW „Gryf Pomorski a polskie państwo podziemne, VI. „Gryf Pomorski na tle innych organizacji konspiracyjnych” VII. Konflikt w kierownictwie TOW „Gryf Pomorski” i jego konsekwencje, VIII. Największe dekonspiracje i represje, IX. Koniec okupacji oraz powojenne represje. Wykład kończą biogramy i noty biograficzne, aneksy (1. Dokumenty Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”, 2. Dokumenty Okręgu Pomorskiego AK i Delegatury Rządu na Kraj, 3. Dokumenty niemieckie), bibliografia, indeksy osób i nazw geograficznych.

W wykładzie wskazuje się, że początki działalności organizacji konspiracyjnych, utworzonych na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1945 przez wiele powojennych lat przedstawiano często w sposób zniekształcony lub nawet w zgoła fałszywym świetle. Region Pomorza Gdańskiego nie zapisał się w dziejach Polski szczególnymi dokonaniem w zakresie działań konspiracyjnych i walk niepodległościowych w XIX i na początku XX w., chociaż zdarzały się różne inicjatywy niepodległościowe. W wykładzie wskazuje się na działania,

które doprowadziły do powstania „Gryfa Pomorskiego”.

Prezentuje się na aktywność organizacyjną Józefa Dambka, ps. „Jur”, Bronisława Brunka, Jana Gierszewskiego, Klemensa Bronka. Przyjmuje się, że organizację utworzono w sierpniu 1941 r. (s. 55), aczkolwiek wskazuje się też, że powstała ona w końcu 1939 r. Nie ma jednak materiałów dokumentujących jej założenie (s. 60).

W walce konspiracyjnej dużą aktywność przejawiał ks. ppłk Józef Wrycza, którego działalność analitycznie przedstawia się w wykładzie.

Organizacja wydawała różne dokumenty, m.in. *Deklarację ideową i Statut*. Złożoną kwestią jest ocena liczebności członków organizacji. Wskazuje się m.in. ich na 8.12, ok. 20 tys. (s. 79). Początkowo działalność organizacji obejmowała przestrzeń Kaszub, a następnie Kociewia, a w tym tereny wiejskie i leśne. Na obszarze tym zamieszkiwali liczni Niemcy, którzy znali postawy sąsiadów Polaków (s. 94).

Znikomy był w organizacji udział inteligencji (s. 100). W 1942 r. utworzono przy niej sekcję kobiet. Prowadzona dokumentacja organizacyjna zachowała się w formie cząstkowej, co utrudnia prowadzenie weryfikacji informacji przekazywanych przez uczestników konspiracji oraz przedstawicieli lokalnej społeczności. Zauważa się że stosunkowo niewiele wiadomo o funkcjonowaniu struktur kierowniczych „Gryfa”. Najważniejszą rolę w nich odgrywały: Rada Naczelna, Główny Wydział Organizacyjny i Komenda Naczelna. Nie zachowały się jednak dokumenty dotyczące ich działalności (s. 109). Po II wojnie światowej niektórzy członkowie składali relacje o formach działalności „Gryfa”, m.in. o działalności wywiadowczej. Ważną rolę odgrywała w tym względzie łączność konspiracyjna; rzeczywistość tę egzemplifikuje się w wykładzie postawami oraz działalnością niektórych działaczy.

Interesujący aspekt w działalności organizacji stanowiło tajne nauczanie. Przypomina się w wykładzie, że od początku okupacji zakazano działalności wszystkim polskim instytucjom o charakterze kulturalnym, m.in.: teatrom, bibliotekom, różnego rodzaju organizacjom oświatowym. Zlikwidowano wszystkie napisy

w języku polskim, obowiązywał zakaz posiadania polskich książek, odbiorniki radiowe należało oddać władzom niemieckim. Pierwsze rozporządzenie dotyczące szkolnictwa wydano 22 września 1939r. Szkoły nauczające w języku polskim zostały zamknięte, Nauczycieli w nich uczących skierowano do pracy fizycznej. Tajne nauczanie odbywało się w rodzinach; wiosną 1940 r. przyjęto wyzwanie realizacji programu nauczania w zakresie szkoły powszechnej.

W wykładzie przypomina się miejscowości, w których prowadzono w różnych formach tajne nauczanie. Szacuje się, że uczestniczyło w wyzywaniu tym ok. 150 nauczycieli (s. 145).

W obrazie życia społecznego zwracała uwagę opieka społeczna, którą okazywano ludziom poszkodowanym w wyniku działań czynników okupacyjnych. Tworzono struktury organizacyjne, jak np. „Charitas”, „Pomoc Polakom”, „Zrzeszenie Polaków”, „Polska Żyje”.

W sytuacji nasilania się działań żandarmerii i gestapo rodziła się potrzeba prowadzenia akcji obronnych, tj. tworzenia się struktur działalności bojowej. Prezentując problem dostarcza się wielu przykładów tej rzeczywistości. W działalność organizacji czyniono też przygotowania do powstania (s. 155). W walce konspiracyjnej uczestniczyło nierzadko niemało kobiet. Szacuje się, że z działalnością „Gryfa” związało się ich ponad 160.

W działalności organizacji ważną rolę pełniły akcje partyzanckie, a w tym dowodzone przez jej kierownictwo. Oddziały partyzanckie „Gryfa” były podporządkowane poszczególnym komendantom powiatowym, stanowiąc też ich ochronę (s. 163). Rzeczywistość tę ilustruje się działalnością różnych oddziałów i ich przywódców; dostarcza się wiedzy o ich schronach (bunkrach), jak też formach zwalczania partyzantki.

W analizie poznawczej zwraca się uwagę na powiązanie „Gryfa Pomorskiego” ze strukturami polskiego państwa podziemnego, a w tym na przechodzenie do Armii Krajowej części struktur Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski” oraz na rozwój kontaktów między tą organizacją a AK w końcowym okresie okupacji.

W działalności organizacji zwracała uwagę jej współpraca z innymi strukturami konspira-

cji, m.in. w wykładzie wskazuje się na powiązania z „Mieczem i Pługiem”, Polską Armią Powstania, Polskim Związkiem Bojowym „Niepodległość”. Dostarcza się uporządkowanej wiedzy o kontaktach organizacyjnych wielu działaczy.

Złożoną kwestią w funkcjonowaniu organizacji był konflikt w strukturze kierowniczej. Zauważa się, że wokół problemu narosło wiele legend, jednak rzeczywiste przyczyny konfliktu nie są wyjaśnione (s. 283). Szczególny wymiar miał konflikt między Józefem Dambkiem i Józefem Gierszewskim. W wykładzie dostarcza się wiedzy o różnych przejawach konfliktu. Zakończył się on wydaniem wyroku śmierci na Józefa Gierszewskiego. Przyjmuje się, że został zamordowany 20 czerwca 1943 r. na rozkaz Józefa Dambka. We wspomnieniach o zdarzeniu pisze się, m.in. „*Dambek okazał się nieobliczalny i bezwzględny – postanowił zniszczyć człowieka, który rzekomo stanął na jego drodze. Rozprowadzał wśród członków organizacji wszelkiego rodzaju insynuacje pod adresem „Rysia” o niemoralnym prowadzeniu się, o defraudowaniu organizacyjnych pieniędzy, o kontaktach z Gestapo itp.* (s. 299).

Po śmierci Józefa Gierszewskiego nastąpił rozłam w organizacji. Jego obraz czytelnie zaprezentowano w wykładzie. W działalności „Gryfa Pomorskiego” ujawniły się zjawiska dekonspiracji, a w ślad za tym represje. Przyjmuje się, że pierwsze aresztowania członków organizacji zaczęły się w połowie 1942 r. Z powojennych relacji wynika, że do pierwszej dekonspiracji „Gryfa” doszło w powiecie starogardzkim (s. 312). W wykładzie dostarcza się uporządkowanej wiedzy o ogniwach procesu dekonspiracji oraz skutkach dla społeczności związanej z funkcjonowaniem organizacji. Wśród ogniw tych przywołuje się relacje Jana Kaszubowskiego i Józefa Dambka, a w tym prowokacje prowadzone przez pierwszego z nich wobec drugiego.

W analizie poznawczej, odwołując się do wielu dokumentów archiwalnych dużo uwagi poświęca się osadzaniu członków „Gryfa Pomorskiego” w obozie koncentracyjnym Stutthof.

Po wkroczeniu armii radzieckiej i usytuowaniu się jej komendantury na Pomorzu Gdańskim rozpoczęły się nowe represje wobec uczestni-

ków konspiracji. Ujawniły się w sytuacji zastraszania ideologicznego zmiany postaw, a w tym współpraca agenturalna z nowymi organami bezpieczeństwa (s. 365). Wielu uczestników konspiracji aresztowano. Wśród denuncjatorów był m.in. były funkcjonariusz gestapo gdańskiego Jan Kaszubowski, który dysponował rozległą wiedzą o pomorskiej konspiracji z lat 1939–1945, a w tym szczególnie o „Gryfie Pomorskim” (s. 373).

Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych Tajną Organizacją Wojskową „Gryf Pomorski” zajęły się polskie organy bezpieczeństwa. Informacje o organizacji pozyskiwali zwykle funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa od aresztowanych przywódców działalności konspiracyjnej. Z dużą starannością do 1956 r. rozpracowywano ogniwa jej działalności. Z pracy tej sporządzano raporty przekazywano organom nowych władz.

Niektórzy uczestnicy konspiracji, by uniknąć represji podejmowali pracę w strukturach milicji (s. 399). Po upływie krótkiego czasu zwalniano ich z niej.

W uogólniającym oglądzie działalności „Gryfa Pomorskiego” autorzy studium poznawczego postawili pytanie – czy ich celem jest utrwalanie w części negatywnego obrazu tej organizacji, czy należy zarysować ją w szerszym kontekście uwarunkowań i perspektywie poznawczej? Uznali drugą koncepcję za bardziej przekonującą, jako że poszerzającą o niej wiedzę.

Na pozytywne podkreślenie zasługuje w prezentowanym studium opracowanie biogramów i not biograficznych. Pozwalają one na pogłębioną refleksję dotyczącą postaw, zachowań ludzi, którym przyszło żyć w latach okupacji hitlerowskiej w przestrzeni pomorskiej. Ujawnia się tu najważniejsze ogniwa ich tożsamości generowane przez pochodzenie społeczne, wykształcenie, pracę zawodową, oraz przez okoliczności polityczne, w jakich żyli i pracowali. Istotny aspekt informacji biograficznych dotyczy ich działalności konspiracyjnej, postaw i zachowań w czasie dekonspiracji i stosowanych wobec nich represji oraz aktywność powojenną osób, które przeżyły gehennę prześladowań.

Cennym dopełnieniem wykładu są aneksy, które stanowią materiał źródłowy, ilustracyjny,

wskazujący założenia ideowe organizacji. W *Statucie* w punkcie 6 zapisano, że jej zadanie to: *Podtrzymywanie ducha narodowego wśród rodaków i rodaczek, szerzenie wiary w odzyskanie wolności kraju. Odmawianie Polaków i Polek od przyjmowania niemieckiej narodowości (Eindeutschung) i wstępowania w szeregi armii niemieckiej* (s. 433). W *Deklaracji ideowej* organizacji określano, m. in. *W szeregach naszych skupiać będziemy obywateli, prawdziwych Polaków, owianych ideą niepodległości ze wszystkich warstw społecznych. Chcemy stworzyć jedną wielką, solidną rodzinę polską, która daleka od wad przeszłości, gotowa będzie złożyć największą ofiarę krwi i mienia na ołtarzu Ojczyzny /.../ Dobro Ojczyzny najwyższym prawem – oto nasze hasło, Lipiec 1941* (s. 436–437).

W dokumentach wytworzonych przez Armię Krajową i Delegaturę Rządu na Kraj obok wielu informacji o funkcjonowaniu „Gryfa Pomorskiego” znajduje się charakterystyka stosunku do niego społeczeństwa. W niej wskazywano m. in. *Spoleczeństwo pomorskie bez względu na grożące niebezpieczeństwa szczerze i serdecznie udziela swej pomocy „I” (...) Wieś dostarcza żywności, pieniędzy i użycza kryjówek, miejskie społeczeństwo zbiera dobrowolnie składki* (s. 446).

Prezentowana książka *Tajna Organizacja Wajskowa „Gryf Pomorski”* jest ważną publikacją, dotyczącą postaw, zachowań społeczeństwa polskiego zamieszkującego na Pomorzu Gdańskim w latach II wojny światowej oraz po jej zakończeniu, w sytuacji doświadczania represji ze strony nowych organów władzy. Przede wszystkim na uwagę zasługuje: 1. Próba podjęcia się monograficznego ukazania problemu pomorskiej konspiracji na Pomorzu Gdańskim, a przy tym przyjęcie „zewewnętrznej” perspektywy jej oglądu. 2. Dostarczenie bogatej faktografii dotyczącej postaw, zachowań jednostek-uczestników rzeczywistości konspiracyjnej. 3. Staranna dokumentacja dotycząca działalności konspiracyjnej, jednostek, struktur organizacyjnych oraz jej odbicia w świadomości społecznej. Konfrontowanie wytworzonych dokumentów z recepcją społeczną zjawisk i zdarzeń działalności konspiracyjnej. 4. Podjęcie się formowania ocen dotyczących wielu jednostek i ich aktywności w życiu konspiracyjnym. Istotna

w tym względzie jest perspektywa upływającego czasu, a tym ujawnianie się mniejszej emocjonalności w ocenach postaw, zachowań uczestników konspiracji oraz ich otoczenia społeczno-politycznego, a w tym ludzi aparatu represji. Dostarczenie materiałów źródłowych, pozwalających na rozpoznawanie założeń ideowych organizacji konspiracyjnej oraz praktyki generowanej przez jej kierownictwo oraz postawy i zachowania społeczeństwa pomorskiego, funkcjonującego na pograniczu niemiecko-polskim jako szczególnej przestrzeni kulturowej, gdzie ważne są znaki odwagi działania, podejmowania decyzji, jak też przystosowalności do zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej, funkcjonowania w „ukryciu” społecznym. 5. Dostarczenie wiedzy o sposobach i metodach walki o władzę w rzeczywistości życia konspiracyjnego.

Monografia *Tajna Organizacja Wajskowa „Gryf Pomorski”* wzbogaca wiedzę o dziejach najnowszych Pomorza Gdańskiego. Zasluguje na uwagę szerokich kręgów czytelnicy. Podjęto w niej próbę usystematyzowania wiedzy o rzeczywistości sytuującej się w sferze emocjonalności, radykalizmu ocen postaw, zachowań ludzi konspiracji.

Andrzej Chodubski

Jarosław Ślęzak, *Instytucjonalizacja życia imigracyjnego w przestrzeni lokalnej Gdańska*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2010, ss. 484.

Wśród zjawisk i procesów integrujących i jednocześnie dezintegrujących życie kulturowe w określonych przestrzeniach są migracje ludności. Postrzega się je zwykle jako pozytywne znaki życia gospodarczego i społeczno-politycznego. Zauważa się, że stanowią one „swoistą szkołę” kształtowania odwagi, przedsiębiorczości, przystosowalności, tolerancji, otwartości na znaki cywilizacyjnych przemian. Migracje zmieniają oblicze zarówno dużych struktur organizacji życia politycznego, jak i przestrzeni lokalnych, z których odpływa bądź do których napływa ludność. Rzeczywistość tę wyraźnie